

ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ЎРНИ

Ачилов Алишер Темирович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлик университети Жиноий-ҳуқуқий фанлар кафедраси доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Турғунова Шаҳноза Ойбек қизи

Ўзбекистон Республикаси Миллий Университети Юристпруденция йўналиши талабаси

Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий қадрият эканлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13- моддасида мустаҳкамлаб қўйилган¹¹⁷. Инсон ҳуқуқларини таъминлаш масаласи умумжаҳон аҳамиятга молик масала бўлиб, унинг таъминланиши фақат давлатга, унинг органлари ва мансабдор шахсларига боғлиқ десак, тўғри фикр юритган бўлмаймиз. Инсон ҳуқуқларининг таъминланиши жамиятнинг сиёсий, ҳуқуқий онги ва маданиятига, аҳолининг ўз ҳақ-ҳуқуқларини қонунда белгиланган асос ва тартибларда амалга оширишга қодирлиги ва шунга бўлган интилиши билан ҳам белгиланади.

Давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаларида “Миллий стратегия доирасида инсон ҳуқуқларини ўқитишнинг узлуксиз тизимини яратиш, умумтаълим мактаблари, олий ўқув юртлари, кадрларни қайта тайёрлаш марказларида “Инсон ҳуқуқлари”, “Бола ҳуқуқлари”, “Аёллар ҳуқуқлари” номли махсус ўқув курсларини жорий этишнинг вақти-соати келди, деб ўйлайман. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни фақат ва фақат халқ манфаати йўлида оғишмай хизмат қиладиган идораларга айлантиришимиз лозим.” – деб таъкидлаб ўтгандилар.¹¹⁸

Ушбу нутқдан келиб чиқиб, ташқи иқтисодий фаолият (ТИФ) соҳасида “Инсон ҳуқуқлари”, “Бола ҳуқуқлари”, “Аёллар ҳуқуқлари” бўйича қандай ҳужжатлар мавжудлиги ва бунда ТИФ қатнашчиларининг ҳуқуқлари қанчалик муҳофаза этилгани қизиқтиради кишини.

Маълумки, 10 декабрь куни бутун дунёда намоишлар ўтказиш ва ҳуқуқ ҳимоячиларини шарафлаш одат тусига кирган. Ахир 1948 йилнинг ушбу санасида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 217 А(III) Резолюцияси билан “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” қабул қилинган.

¹¹⁷ ¹¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. <https://www.lex.uz/acts/20596>

¹¹⁸ Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 2019 йил 7 декабрь

Мазкур санада одатда инсон ҳуқуқлари учун курашган энг таниқли курашчилар сифатида Нельсон Мандела, Мхатма Ганди, Кенжа Мартин Лютер Кинг, Аун Сан Су Чжи, Элеонора Рузвельт ва бошқалар эсга олинади.

Декларация 30 та моддадан иборат бўлиб, унда инсоният оиласининг ҳамма аъзоларига хос кадр-қиммат ва уларнинг тенг, ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик асоси эканлиги, халқлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантиришга кўмаклашиш зарурлиги ва бошқа муҳим масалалар эътиборга олинган.¹¹⁹

Ташқи иқтисодий фаолиятга тааллуқли қонун-ҳужжатларида ҳам инсон ҳуқуқларига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, улардан баъзиларини келтириб ўтамиз.

Мамлакатимизда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари мужассам бўлган энг асосий ҳужжат бўлиб бош қомусимиз бўлмиш Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳисобланади. Уни яратишда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳужжатлари, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси ва халқаро ҳуқуқда эътироф этилган бошқа актларга асосланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига кўра, «Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди. Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин».

Республикамизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш замирида, ташқи савдони либераллаштириш, импорт жараёнларини имкони борича соддалаштириш асосий вазифаларимиздан бири ҳисобланади. Республика ва дунёнинг бошқа давлатлари ўртасида халқаро савдонинг ривожланиши, ишлаб чиқариш интеграциясининг кенгайиши ва такомиллашуви ташқи иқтисодий фаолиятнинг янада кенгайишига сабаб бўлади. Ҳар қандай давлатнинг ташқи иқтисодий фаолияти жаҳон хўжалигининг фаолияти билан боғланади. Бугунги ривожланиб бораётган иқтисодий ҳаётда иқтисодиётнинг бир хилда мўтадил кетиши учун ташқи иқтисодий фаолиятнинг аҳамияти катта ҳисобланади, шунингдек ривожланиб бораётган бозор муносабатларида турли давлатлар билан сиёсий алоқалар сингари иқтисодий алоқалар ҳам ривожланиб боради. Бу эса иқтисодиётнинг муҳим тармоғи ҳисобланувчи ташқи иқтисодий фаолият нақадар юқори роль ўйнашини билдиради.

Ўзбекистонда ташқи иқтисодий фаолият соҳаси билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш ва уни механизмини юритишда миллий ҳуқуқий меъёрларини

¹¹⁹ БМТ Бош Ассамблеясининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”

ишлаб чиқиш заруратга айланди. Бундай ҳуқуқий ҳужжат мустақилликка эришиш арафасида қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июнда қабул қилинган “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонуни мамлакатимизда ушбу фаолият ривожланиши учун дастлабки муносиб заминни яратди. 2000 йил 26 майда ушбу қонуннинг такомиллаштирилган янги таҳрири ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилди¹²⁰.

Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги Қонуни 3-моддасига асосан,

Ташқи иқтисодий фаолият деганда, Ўзбекистон Республикаси юридик ва жисмоний шахсларининг хорижий давлатларнинг юридик ва жисмоний шахслари, шунингдек халқаро ташкилотлар билан ўзаро фойдали иқтисодий алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантиришга қаратилган фаолияти тушунилади.

Ўзбекистон Республикасида рўйхатга олинган юридик шахслар, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида доимий яшаш жойига эга бўлган ва яқка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатга олинган жисмоний шахслар ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикасининг давлат органлари, агар қонун ҳужжатларида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишлари мумкин.

ТИФни амалга ошираётган Ўзбекистон Республикасининг юридик ва жисмоний шахслари ТИФ субъектлари ҳисобланиб, қуйидаги ҳуқуқларга эга:

қонун ҳужжатлари доирасида ТИФда қатнашиш шакллари мустақил белгилаш, ТИФни амалга ошириш учун ўз хоҳишига кўра бошқа юридик ва жисмоний шахсларни шартнома асосида белгиланган тартибда жалб қилиш;

ТИФ натижаларига, шу жумладан миллий ва чет эл валютасидаги даромадга қонун ҳужжатларига мувофиқ мустақил равишда эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш.

ТИФ субъектлари ТИФ соҳасидаги ўз ҳуқуқлари ва манфаатларига дахлдор бўлган ва махфий тусда бўлмаган ахборотларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат органларидан олишга ҳақлидир. Ахборотнинг махфийлиги қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланади.

ТИФнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

ТИФ субъектлари эркинлиги ва иқтисодий мустақиллиги;

ТИФ субъектларининг тенглиги;

савдо-иқтисодий муносабатларни амалга оширишда камситишларга йўл қўйилмалиги;

ТИФни амалга оширишда ўзаро манфаатдорлик;

¹²⁰ Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майдаги “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги 77-II-сонли Қонуни, <https://www.lex.uz/docs/67345>

ТИФ субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари давлат томонидан ҳимоя қилиниши.

Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларидаги барча бартараф этиб бўлмайдиган қарама-қаршиликлар ва ноаниқликлар ТИФ иштирокчисининг фойдасига талқин қилинади.¹²¹

Ваколатли шахс товарларнинг ва транспорт воситаларининг хусусияти, миқдори, ишлаб чиқарилган мамлакати ёки қайси мақсадга мўлжалланганлигидан қатъи назар, исталган боғжона режимини танлашга ёки уни бошқа боғжона режимига ўзгартиришга ҳақли.¹²²

Кўриқдан ўтказилаётган шахс ёки унинг қонуний вакили ёхуд уни кузатиб боровчи шахс шахсий кўриқдан ўтказиш жараёнида қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- боғжона органи бошлиғининг ёки унинг ўрнини босувчи бошқа шахснинг шахсий кўриқдан ўтказиш тўғрисидаги қарори эълон қилинишини талаб қилиш;

- она тилидан фойдаланиш, шунингдек таржимон хизматларидан фойдаланиш;

- ўз ҳуқуқлари ва мажбуриятлари билан танишиш;

- тушунтиришлар, илтимосномалар бериш;

- шахсий кўрик баённомасини тузиш тугалланганидан сўнг у билан танишиб чиқиш ва мазкур баённомага киритилиши лозим бўлган маълумотларни баён этиш;

- боғжона органининг қарори, унинг мансабдор шахслари ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан белгиланган тартибда шикоят қилиш.¹²³

Кўриқдан ўтказилаётган шахс ёки унинг қонуний вакили ёхуд уни кузатиб боровчи шахс қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Хулоса ўрнида юқоридаги қонунлар-ҳужжатларида инсон ҳуқуқлари, хусусан, ТИФ қатнашчиларининг ҳуқуқлари қатъий муҳофазаси белгиланганлиги, мамлакатимизда ишбилармонлик муҳитини янада яхшилашга хизмат қилишини алоҳида эътироф этишимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, <https://www.lex.uz/acts/20596>

2. Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси, <https://www.lex.uz/docs/2876354>

3. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майдаги “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги 77-II-сонли Қонуни, <https://www.lex.uz/docs/67345>

4. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси <https://mfa.uz/uz/press/news/2020/01/22313/>

¹²¹ Ўзбекистон Республикасининг Божхонакодекси, 4-модда. <https://www.lex.uz/docs/2876354>

¹²² Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси. 26-модда

¹²³ Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси. 196-модда